

Թանձրութեամբ սառուցի խաւ մը հալեցընել : Բաց 'ի ասկէ , միայն արեւը մեզի այնչափ ջերմութիւն կը զրկէ որ բաւական է 31 մէդը Թանձր սառուցի խաւ մը հալեցընել , որով ըսել է Թէ երկիրս ընդ ամէնը 57 մէդը Թանձր սառուցի խաւի մը համապատասխանող ջերմութիւն կ'ընդունի : — Բոլորէն իր դիտողութիւններէն կը հետեցընէ որ եթէ արեւն իր ներգործութիւնը մեր հողագնտին չազդէր , երկրիս երեսն ամէն տեղ 89 հարիւրամասն աստիճան ցրտութեան միակերպ բարեխառնութիւն մը պիտի ըլլար :

Սալվաւորի :

Վաղղիոյ աս դարուս գրաւորական պարծանքներէն , ինչպէս նաև իրենցնը շանաւոր քաղաքագէտ անձանցմէ մէկը եղած է Սալվանտի կոմսը , որ կրկին անգամ Լուդովիկոս Փիլիպպոսի Թագաւորութեանը ժամանակ Ուսմանց պաշտօնեայ , և երկարատեւ ալ Վաղղիոյ վարժոյցին անդամներէն մէկն եղած է : Սալվանտի կոմսը ծնաւ 1795 յունիսի 11 'ի Վինտոմ , և ինչպէս որ կը կարծուի իւլանտացի ընտանիքէ մը որ Վաղղիա հաստատուած էր : Իր հայրը Վաղղիոյ յեղափոխութեանը ժամանակ Բարիզ գալով դժբաղդութեամբ իր ունեցածը կորսնցուց , որով ստիպուեցաւ պանդոկ մը բռնել : Սալվանտի Պ. Ֆոնդանի պաշտպանութեամբը Լաբուլէոնեան ըսուած վարժոյցը մտաւ . բայց օր մը սեղանատունը կարդալու ժամանակ , փոխանակ սահմանեալ ընթերցմունքն ընելու ինքնաստեղծ պատերազմի մը ծանուցում կարդաց , որուն մէջը պատերազմին ու յաղթութեան ամենայն հանգամանքները ճարտարութեամբ քովէն յարմարուցած էր : Սարժատան վերակեցուն աս բանիս համար զինքը քանի մը օր բանտ դրաւ , բայց Սալվանտի դպրոցէն փախաւ ու գնաց կամաւոր զինուոր գրուեցաւ Պապոն :

1 Գ.լ. Gardes d'honneur.

ըսուած պահապանաց զնդին մէջ : Բիչատենէն Լաբուլէոն Ուսաստանի հարուածէն դառնալով՝ ազգէն 400,000 նոր զօրք ուղեց , ուստի Սալվանտի ալ աս նորաժողով զօրաց Թուոյն մէջը խառնուելով դէպ 'ի Վերմանիա ճամբայ ելաւ : 1813 յունիսի՝ փոխանորդ տեղակալի անուանեցաւ , ու յաջորդ տարին յունուար 14 Պրիէնի պատերազմին մէջը վիրաւորուեցաւ . նոյն տարին Լաբուլէոնի Ֆոնդէնրպոյի հրաժեշտին ինքն ալ ներկայ գտնուելով մեծին Լաբուլէոնի ձեռքէն լեզէոնի պատուոյ նշանը ընդունեցաւ :

Երբոր Պուրպոնները Վաղղիա դարձան , Սալվանտի սրտի մտօք անոնց յարեցաւ և Թագաւորական պալատին պահպան զօրաց խմբին մէջը խառնուեցաւ . և ահա նոյն միջոցին էր որ Բնկուլեմի դքսին գրելով , կ'ըսէր . « Իմ պէտ և ապօրինաւոր իշխանութեան մը համար արիւն Թափեր եմ , բայց կ'ուզեմ Պուրպոններուն համար մեռնիլ » : Սեծին Լաբուլէոնի Լապա կղզիէն դառնալէն վերջը ինքն ալ Լուդովիկոս ԺԸՆ հետ Վաղղիան Թողլով Պելճիա անցաւ . այն երեք ամսուան պանդըխտութեանը մէջ ետեւէ ետեւ երեք տետրակ հանեց ժամանակին հանգամանացը վերաբերեալ . որոնց առաջինն էր , Տրառնիշ և Իշիշ Ժողովրդեանն Վաղղիոյ առէայր : Բը . Քննարարութիւն Մայիսի պապերալին , և Վը . Թէ Հարէ է Լապառին հետ միասն Վաղղիան իրենց համար . աս երրորդը Բարիզ դառնալէն վերջը հրատարակուեցաւ :

Սալվանտի Լուդովիկոսի հետ Բարիզ դառնալէն ետքը իր զինուորական վիճակը առաջ տանելով՝ ուղեց նաև օրէնսգիտութիւն ալ սորվիլ , ուստի աշակերտեցաւ այս ուսմանս . բայց ժամանակին քաղաքական անցքերը իրեն ուշը գրաւեցին , ու աւելի անոնց կը պարապէր . ուստի 1816ին տետրակ մը հրատարակեց ընդ անուամբ Դաշնակցութիւնն և Վաղղիա , որ դաշնակից պետութեան խնդրանքը արգիւտեցաւ : Բայց Սալվանտի աս բանիս դէմ բողոքեց և կը

պահանջներ որ հրատարակուի . վերջապէս թագաւորին աղաչանացը զիջանելով ձայնը կտրեց , և ասով թագաւորին մեծապէս հաճոյ եղաւ . անանկ որ 20 յունուար 1819 , արքունի խորհրդաւորանին ուղղուած աղերսագրոց տեսուչ անուանեցաւ , բայց քիչ ատենէն հրաժարեցաւ այս պաշտօնէն տեսնալով որ խորհրդականներն ազգային ազատութիւններն ամփոփելու կ'աշխատին , և աս բանիս վրայ իրեն ունեցած տեսութիւններն հրատարակելով , Սպանիա ճամբորդութեան մը ելաւ ու ամբողջ 1820 տարին այն ճամբորդութեւնը պարապեցաւ : Յաջորդ տարին նորէն Րարիզ դառնալով կրկին անգամ խորհրդարանը մտաւ , ու նոյն տարին ալ կարգուեցաւ : 1823ին իրեն նշանաւոր Տոն Լիսնզօ կամ Սպանիա վիպասանութիւնը հրատարակեց , որ որչափ ըստինքեան գեղեցիկ մտածութիւններով լեցուն է , բայց նոյնչափ ալ ընկղմած են աս մտածութիւններս քաղաքական տեսութիւններով ու խօսակցութիւններով որ բոլոր գրուածքին մէջը առատութեւն զեղած է : Լսյս վիպասանութեան վախճանն է Սպանիացոյ ազատականաց ոգին դուրս ցատկեցնել , ու ասով կերպով մը բողոքել ընդդէմ այն տերութեանց որոնք զօրքով Վաղղիան գրաւեր էին . այս գրուածքը հրատարակելէն քիչ մը ետքը նորէն իր պաշտօնը ձգեց ու զինուորական վիճակէն հրաժարելով իր գեղի տունը քաշուեցաւ : Լսնանձնութեանը մէջ շարագրեց Իլլաօր կամ ԼԵ Պարպ պատմական վէպը , որուն ոգին ու վախճանն է Վիլէյլ պաշտօնէին բռնած ճամբան վար զարնել : Լսյս գրուածքին հրատարակմանէն ետքը նորէն Րարիզ դարձաւ ու Պ . Շաղոպրիանի օգնական եղաւ , որ նոյն միջոցին Տէպա օրագրին գլխաւոր վաստակաւորներէն մէկն էր , ու ամենայն ճշգրտութեամբ կը մաքառէր այն պաշտօնէից դէմ որոնք կը ջանային Վուդուիկոս ժըն տուած Վաշանց գիրը փոփոխել ազգային ազատութիւններն ամփոփելով : Պ . Սալվանտի Շաղոպրիանի օգնա-

կան ըլլալէն ետքը՝ իրեն զրութեանն ու մտածութեանը կերպը անանկ անոր զրութեան ոճին նմանցուց որ ոմանք սկսան ըսել թէ “ Շաղոպրիանի ստուերն է , լուսընկայի ժամանակ ” : Բնածնեանու հաստատութիւն մը կրնայ սեպուիլ այս հետեւեալ դէպքս , որ երբոր Վուդուիկոս ժըն մեռաւ , իրեն յուղարկաւորութեանը վրայ նշանաւոր յօդուած մը տպուեցաւ Տէպա օրագրին մէջ որուն շարագրողն էր Պ . Սալվանտի . բայց Սոնիգէօն պաշտօնական լրագիրը խաբուելով Պ . Շաղոպրիանի զրութիւն մը կարծեց :

Տէրութեան պաշտօնեաները տեսնալով որ Սալվանտիի զօրաւոր և ազդու գրիչը ժողովրդեան վրայ մեծ տպաւորութիւն մը կ'ընէ , արգիլեցին իրեն որ անկէ վերջը լրագրաց հատուած չտայ . բայց Սալվանտի անկէ ձեռք քաշելով առանձին տետրակներ սկսաւ հրատարակել , որոնց ազդեցութիւնն այնպէս սաստիկ եղաւ որ քիչ ատենէն պաշտօնեաներն իրենց պաշտօնէն ստիպուեցան հրաժարիլ : Լսն ատեններս 'ի լոյս ընծայեց իր լեհացոց պատմութիւնը , որուն յառաջաբանն այսպէս կը կնքէ : “ Երբեքս ըսեն ոմանք թէ գէշ ժամանակ ընտրեք եմաս պատմութիւն գուրս հանելու , որուն վախճանն է ընկձեալ ազատութիւնը պաշտպանել . բայց ես կը հետեւիմ այն փիլիսոփային , որ երբոր իր ընթացիցը մէջ լեռան մը կը հանդիպէր , կ'ըսէր , լեռնէն վար պիտի իջնանք ” :

Պ . Սալվանտի քանի մը տարի աս կերպով առանձնացած կենալէն ետքը 1828ին նորէն թագաւորական խորհրդարանին անդամակից անուանուեցաւ , և իբրեւ թագաւորին երեսփոխան խիստ շատ նոր օրէնքներու հաստատութեանը պաշտպան կեցաւ ազգային խորհրդարանին առջև . աս առթով Վէգեոնի կարգին ասպետութեան նշանը առաւ : Բայց երբոր Սարդինեագի տեղ ներքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ Պ . Բոլինեագ՝ Սալվանտի մէկէն պաշտօնէն հրաժարեցաւ : Պ . Սալվանտիի ասանկ

քիչ ատեն իր պաշտօններուն մէջ տեւելլ, առաջ կուգար իր ազգասէր ազատամտութենէն և համարձակաս լեզուէն որուն հաւաստիք մը կրնայ ըլլալ այս պատասխանս : Երեսն թէ անգամ մը Երբոյս ժ տաքցած՝ բանի մը վրայ պնդելու ատենը ըսած ըլլայ թէ . « Եւ ոչ գծաչափ մը տեղիք կուտամ իմ միտքս դրածէն » . որուն իսկոյն կը պատասխանէ Սարկանտի . « Ետուած տայ , Տէր արքայ , որ չբռնադատուիս օրինաւոր սահմանէն անդին անցնիլ » : Կարծեալ ինչպէս կը պատմէ ինքն իսկ , երբոր ՚ի պատիւ Եւստակիոսի (Թափաւորին) լեւանի դուքսը պարահանդէս մը տուաւ , Սարկանտի դառնալով Եւստակիոսի լիպպոսի , ըսաւ . « Երաւցնէ , Տէր իմ , Եւստակիոսի հանդէս մըն է ըրածնիս . հրաբուխի վրայ կեցած պար կը բռնենք » : Եւստակիոսի թեանէս քիչ ետքը յուլիոսի խռովութիւնը պատահեցաւ , որ իրեն համար նոր բան մը չեղեցաւ , գիտնալով կառավարութեան վիճակը , որուն առջեւ առնելու համար օգտակար խորհուրդներ տուած էր , թէպէտ և անօգուտ տեղը : Եւստակիոսի նորահաստատ տէրութեան խորհրդարանի անդամներէն մէկն ալ ինքն ա. նուանուեցաւ և նուիրակ ազգային խորհրդարանին , և ուրիշներուն հետ ինքն ալ շատ աշխատեցաւ տպագրութեան ազատութեանը վրայ . բայց մէկալ կողմանէ մեծապէս դէմ կը դնէր ծայրայեղ ազատական պաշտօնէից , ցուցնելով թէ առանց ազնուականաց և եկեղեցականաց ձեռնաուութեւր յուլիոսի կառավարութիւնը չէր կրնար առաջ երթալ . և ահա աս ինդիքներուս վերաբերեալ երեք չորս տետրակ հրատարակեց՝ որոնց մէջ ազգային արդարացի իրաւանց պաշտպան կենալով՝ զեղծմունքները կը պատարակէ : Եւստակիոսի 1848 ազգային խորհրդանոցին նուիրակներէն մէկն եղած է Սարկանտի . իսկ շատ բաներու մէջ պաշտօնէից առաջարկածներուն դէմ գնելով , ինչուան Սարկանտի . Երբին գործոց պաշտամանէն ելլելուն պատճառ եղաւ 1837ին , ազգային ժո-

ղովքին մերժել տալով պաշտօնէից այն առաջարկը , որուն զօրութեամբը զինուորական խորհրդարանները քաղաքական դատաստանարանաց տեղ պիտի բռնէին : Երբոյն իյնալով Սարկանտի . Սարկանտի ուսմանց պաշտօնէից եղաւ , երբոր խորհրդարանին նախագահն էր Սարկանտի . երկու տարի աս պաշտամանս մէջ մնաց և շատ աշխատեցաւ բարձրագոյն ուսմանց Եւստակիոսի մէջ տարածուելուն միջոցները դիւրացնելու համար . քանի մը տեսակ ուսմանց դասախօսութեանց բէմ աւելցուց . Եւստակիոսի լեւանին և գաղղիական վարժարանին մէջ . երկու նշանաւոր կարգադրութիւններ հրատարակեց Եւստակիոսի տղայոց և քաղաքային ըսուած դպրոցներուն նկատմամբ . օրէնք մ'ալ հաստատել տուաւ գրաւորական սեպհականութեան վերաբերեալ . իրեն աս տարապայման գործունէութիւնը թէպէտ և երբեմն երբեմն դժուարութիւններ պատճառեց Սարկանտի , բայց անով հանդերձ մնաց իր պաշտօնին մէջ , և Սարկանտի . Սարկանտի նախագահին իյնալովն ինքն ալ իր պաշտօնը ստիպուեցաւ թողուլ , որով առժամանակ մի առանձնացած իր գրաւորական պարապմանցը զբաղեցաւ :

Սարկանտի որ արդէն 1836ին Եւստակիոսի ձեմարանին անդամ անուանուած էր , մեծ անուն հանեց իրեն քանի մը նշանաւոր ձեմարաններուն խօսած է իբրեւ ձեմարանին վերատեսուչ . նոյնպէս ամենէն գովութիւն լսեց , Եւստակիոսի ձեմարանին կառավարից ըլլալու առթոյն , ըրած խօսակցութեւր համար : Եւստակիոսի կողմանէ իբրեւ երեսփոխան կամ ներկայացուցիչ խաւրուեցաւ Սարկանտի . Եւստակիոսի արձանին նաւակատեաց համար եղած հանդիսին :

Եւստակիոսի նորէն պաշտօնէից փոփոխութիւն մը ըլլալով Սարկանտի . Եւստակիոսի դեսպան զրկուեցաւ . բայց իսկու կարճատեւ եղաւ իրեն այս նոր պաշտօնը , գժտութիւն մը ծագելով իր և Եւստակիոսի զօրավարին մէջ որ նոյն ատենները Եւստակիոսի (Թա-

գուհւոյն ինսամակաւն էր : Սատրիտէն դառնալէն ետքը նուիրակաց խորհրդաւրանին փոխանորդ՝ Վախագահի անուանեցաւ և վերջն ալ (Սաւրինի դեսպան : 1845ին դարձեալ երկրորդ անգամ Սուսմանց պաշտօնեայ զրուեցաւ Պ . Ս իւմէնի տեղ և նոյն պաշտօնին մէջ մնաց ինչուան 1848 փետրուարի խռովութիւնը :

Ս երկրորդ անգամուս ալ Սալվանտի իրեն բնիկ գործունէութիւնը ձեռք առնելով շատ կարեւոր փոփոխութիւններ ու խել մ'ալ օգտակար բարեկարգութիւններ ըրաւ . ամենայն ոգւով ջանաց գոհ ընելու տէրութեան դպրոցներուն վարպետները . Պրզանսոնի մէջ լսարան մը հաստատեց բժշկութեան , օրէնսգիտութեան և ուրիշ աս տեսակ ուսմանց . Ստի և Վրնոպլի մէջ ալ գեղեցիկ դպրութեանց լսարաններ և Սթէնքի մէջ ալ գաղղիական վարժարան մը : Վաղղիական ազգային վարժարանաց ներքին կարգադրութեանց մէջ յամենայնի լաւ ելք մը չունեցաւ . յիրս իրս ազգային հաւանութիւնն ու սէրը ստացաւ , և քանի մը բաներու մէջ ալ շատերուն անհաճոյ եղաւ և թագաւորին կառավարութեան գլխացաւեր ու նեղութիւններ պատճառեց , որուն ամենայն կերպով հաւատարիմ էր ու սրտիւ հարեալ . և ցուցնելու համար թէ ինչպէս մեծ սէր ու համարում ունէր Սուզովիկոս Փիլիպպոսի կառավարութեանը , բաւական կրնայ ըլլալ այս հետեւեալ նշանաւոր խօսքը : “Սագաւորը ամենայն կարելի եղած բաները ըրաւ իր ներքին կառավարութեանը մէջ . յեղափոխութեան գործը , բայց առանց շփոթութեանց և չափն անցնելու . Վաթուէոնի գործը , բայց առանց բռնակալութեան և առանց աշխարհակալութեանց . վերահաստատութեան կամ վերանորոգութեան գործը , բայց առանց խռովութեանց պատճառ ըլլալու և ժողովուրդեան սիրտը շահելով . իսկ հիմա կը սկսի Սուզովիկոս ժողորմը , բայց առանց պատերազմաց : Սրդթագաւորին կը նուիրեմ իմ հիացումս ,

մեծարանքս և իմ հաւատարմութիւնս :

Ս յս էր իրօք իրեն ներքին համագումը , որուն հաւաստիք մը կրնայ սեպուիլ իրեն ինչուան վերջը Սուզովիկոս Փիլիպպոսի կուսակցութեանը հաւատարիմ մնալը : Փետրուարի յեղափոխութիւնը ըլլալէն ետքը միշտ հասարակագետութեան դէմ եղաւ , չէ թէ միայն կարծիքով այլ նաև խօսքով և գրութեամբ , որուն վերաբերեալ գրուածք մը հանեց Խոռվաթիան և Խոռվաթիա անունով : Սմենայն կերպով աշխատեցաւ Պուրպոնի երկու թագաւորական ցեղերը իրարու հետ միացնելու , և գոգցես աս նպատակաւ Աստիդէ Նասիծաւ ըսուած օրագրին հսկողութիւնն ու պաշտպանութիւնը վրան առաւ . բայց իրեն աս կարծիքն ու աշխատութիւնը շատ ընդունելութիւն մը չգտաւ :

Պ . Սալվանտի Վաթուէոն ԳԺ գահ ելլելէն ետքը քանի մը տարի ասանկ առանձնական կեանք մը անցրնէլէն վերջը , իրեն Վրալլոնի զղեկին մէջ մեռաւ 1856 ղեկտեմբեր 15ին : Վաղղիոյ բոլոր գրագէտք և ուսումնականք ինչուան վերջը իր վրայ մեծ սէր ու կարեկցութիւն կը ցուցնէին , որովհետեւ գրեթէ ամենուն ալ մեծամեծ բարիքներ ըրած էր իր կրկին անգամ ըրած Սուսմանց պաշտօնակալութեանը միջոցները : Բոլոր Վաղղիոս սգաց իր մահը , և օրերով ամէն օրագիրը իր արդեանցն ու իր վրայ խօսեցան :

Վոյնպէս Սիթիթարեան Սիթաբանութիւնն ալ այս մեծանուն մարդուն յիշատակին պարտական է մասամբ մը իր Վաղղիոյ մէջ գտած ազնուական հիւրընկալ ընդունելութիւնն , որով Վարիդու մէջ հաստատուեցաւ Սուրատեան վարժարանը , որուն վրայ առանձինն սէր ու համակրութիւն մը ցրցուցած էր միշտ բարեաց յիշատակաց արժանին Սալվանտի :